

ارتباط بین قاعده لاضرر و بهداشت محیط زیست

حجت الاسلام و المسلمین

دکتر محمد هادی عبدخدایی

رئیس کمیسیون آموزش عالی مجلس شورای اسلامی
عضو شورای عالی انطباق امور پزشکی با موازین شرع مقدّس

یکی از نکات مسلم پزشکی عبارت از پیشگیری است. بطوری که گفته می‌شود بهداشت قبل از درمان است و نقش بهداشت در سلامتی افراد و جامعه نقش بسیار اساسی و بنیادین می‌باشد. از طرفی بسیاری از بیماریها معلول آلودگیهای محیطی است، مانند بیماریهای تنفسی و بیماریهای پوستی، حتی ناتوانیهای فکری و کندی درک و حافظه و یا ناتوانیهای جسمانی.

بطور کلی برای تأمین بهداشت، هر کشوری بقدر توان و قدرت خود بودجه و هزینه‌ای صرف می‌کند و بهمان اندازه در ارتباط با سلامت جامعه هم بهره‌برداری می‌کند. «مقدار پولی که در هر کشور صرف امور بهداشتی می‌گردد، می‌تواند سطح بهداشت بدست آمده را تعیین نماید. کشورهای غنی بین ۵ تا ۹ درصد از درآمد ناخالص ملی خود را صرف امور بهداشتی می‌نمایند، درحالیکه کشورهای فقیر تنها ۲ تا ۳ درصد از این درآمد را در این راه صرف می‌کنند و اگر توجه کنیم که همان ۵ تا ۹ درصد درآمد کشورهای غنی در بیشتر موارد از کل درآمد کشورهای فقیر مشابه بیشتر است، به اختلاف فاحشی که در این زمینه وجود دارد، پی خواهیم برد» (۱)

در ارتباط با پزشکی و بهداشت و پیشگیری از آلاینده‌های فردی و اجتماعی می‌توان از فقه اصیل اسلامی و حقوق عمیق آن استفاده فراوانی نمود و بر مبنای آن اقداماتی انجام داد که اینک به یکی از قواعد مسلم آن اشاره می‌شود. "قاعده لاضرر" یکی از قواعد ارزشمند فقهی است و در پزشکی و بهداشت کاربرد فراوانی دارد که برخی از موارد آن را متذکر می‌شویم:

۱- در صورتیکه اجرای یکی از احکام شرعی موجب ضرر فرد شود، در برخی از اوقات به حکم دیگری که جایگزین آن است، عمل می‌گردد. مانند وضو، که در صورت ضرر، عمل به تیمم می‌شود. در بعضی موارد تبدیل به قضاء میشود، مانند روزه که در صورت ضرر، قضاء آن بجا آورده می‌شود (البته در وقتی که قضاء هم ضرر نداشته باشد). در برخی از موارد دیگر هم ساقط می‌گردد، مانند حج که در صورت ضرر جانی و جوب آن ساقط می‌گردد، اگر سال بعد ضرر برطرف شد، همان سال بعد واجب می‌شود.

۲- در صورت ضرورت، انجام برخی از محرمات که در حالت عادی و معمولی حرام بوده است، مباح می‌شود: مانند نگاه کردن پزشک به بیمار غیر همجنس و یا لمس کردن بدن او برای معالجه، در صورتیکه پزشک همجنس بیمار وجود نداشته باشد و غیر از نگاه کردن چاره دیگری نباشد (البته بر حکومت اسلامی است که تأمین پزشک همجنس را بنماید).

۳- آلوده کردن محیط زیست، اگر موجب بیماری افراد جامعه گردد و یا به نحوی ضرر بر آنها وارد سازد، طبق "قاعده لاضرر"، حرام است و حکومت اسلامی که عهده دار جلوگیری از وجود یا اشاعه بیماری است، می‌تواند جلوگیری از آن بنماید.

ابتدا برای روشن شدن، به اصل این قاعده و مأخذ آن پرداخته و سپس شیوه استفاده از آن را در ارتباط با موضوع مورد نظر، بیان می‌نمائیم.

قاعده لاضرر:

منشاء اصلی این قاعده روایتی است از پیامبر اکرم (ص) که از طریق امام محمد باقر (ع) نقل شده، که اینک عین روایت را نقل نموده و سپس به ترجمه آن می پردازیم:

«عن زراره عن ابي جعفر (ع) قال: ان سمرة بن جندب كان له عذق في حائط لرجل من الانصار فكان ينزل الانصاري بياب البستان. فكان يمر به الى نخلة و لا يستاذن فكله الانصاري ان يستاذن اذا جاء، فابى سمرة فلما تأبى جاء الانصاري الى رسول الله (ص) فشكا اليه و غيبره الخير فارسل اليه رسول الله (ص) و غيبره بقول الانصاري و باشكا و قال اذا اردت الدخول فاستاذن فابى فلما ابى ساومه حتى بلغ به سن الثمن ماشاء الله فابى ان يبيع فقال لك بها عذق يعد لك في الجنة فابى ان يقبل. فقال رسول الله (ص): الانصاري اذهب فاقطعها و ارم بها اليه فانه لاضرر و لاضرار». (۲)

«امام باقر (ع) می فرماید: "سمره بن جندب" نخله ای در باغ یکی از انصار داشت. منزل انصاری نزدیک درب باغ بود. سمره برای دیدن درخت خود، بدون اجازه وارد باغ می شد. انصاری به او گفت که هنگام ورود اجازه بگیرد، ولی سمره امتناع ورزید، در نتیجه انصاری به محضر رسول اکرم (ص) شکایت نمود و موضوع را به ایشان اطلاع داد. پیامبر اکرم (ص) در پی سمره فرستاد و شکایت انصاری را با او در میان گذاشت و به او فرمود: "هنگامی که خواستی وارد باغ شوی، اجازه از او بگیر". سمره امتناع ورزید، پیامبر اکرم (ص) پیشنهاد خرید درخت را به او داد و تا آنجا که خدا می خواست، قیمت را بیان نمود و یا بالا برد، ولی حاضر به فروش نشد، رسول خدا (ص) فرمود: "در مقابل این درخت، درختی در بهشت برای تو مهیا شود"، باز هم سمره امتناع ورزید. در این هنگام رسول اکرم (ص) به انصاری فرمود: "انصاری، برو درخت را از جای برکن و به طرف او پرتاب کن، زیرا ضرر و ضرار وجود ندارد".

محرور عمده استدلال همین جمله اخیر است، یعنی «لا ضرر و لا ضرار» است که روایات دیگری هم به همین مفاد یا عبارت وجود دارد، مانند روایتی که در باره "حق شفعه" وارد است و یا استفاده دامداران بیابانی از آب چاه قبیله مجاور. (۳)

همچنین آیات متعددی در قرآن کریم موجود است که از ضرر زدن نهی نموده و یا تشریح حکم ضرر را نفی می فرماید که اینک به تعدادی از آنها اشاره می شود:

۱- و اذا طلقتم النساء، فبلغن اهلهن فامسكوهن بمعروفه اوسرھوهن به معروفه و لا تمسكوهن ضرارا لتعتدوا... (۴).

در آیه فوق خداوند نهی می فرماید از اینکه مردان، همسران مطلقه خود را به نحو ضرر باری نگاه دارند و دستور می دهد که یا با خوش رفتاری به ازدواج ادامه دهند و یا به خوبی آنها را رها سازند.

۲- والوالدات یرضعن اولادهن هولین کاملین لن اراد ان یتیم الرضاعة و علی المولود له رزقهن و کسوتهن بالمعروفه لا تکلف نفس الا وسعها لا تضار والده بولدها و لا مولود له بولده... (۵).

در آیه فوق خداوند متعال در ارتباط بین زوج و زوجه در مورد فرزندشان پس از آنکه بیانه می نماید که مادران دو سال کامل فرزندان خود را شیر بدهند و پدران هم مخارج غذا و لباس آنان را بپردازند، و هر

کسی به اندازه توان و قدرتش مکلف به انجام وظیفه است، می فرماید: هیچ یک از پدر و مادر در مورد فرزند خویش نباید متضرر شود، نه پدر حقوق مادر را ندیده بگیرد و نه مادر حقوق پدر را (۶).

۳- ... سن بعد وصیه یوصی بها اودین غیر مضار (۷).

خداوند متعال در آیه فوق می فرماید: تقسیم اموال متوفی بین ورثه پس از انجام وصیت و پرداخت دیون است. البته وصیتی که بواسطه ضرر زدن به ورثه نباشد، مانند زیاده بر ثلث و یا اقرار به قرضی که برای اضرار به آنها نباشد (۸)، مانند قروض ساختگی، زیرا گاهی متوفی کدورت از ورثه خود داشته و می خواهد آنها را محروم از ارث نماید.

۴- والذین اتخذوا سجداً ضراراً و کفراً و تفریقاً بین المؤمنین (۹).

آیه فوق در مورد مسجدی است که تعدادی از منافقین برای ضرر زدن به اسلام و ایجاد تفرقه بین مسائل ساخته بودند که پیامبر اکرم (ص) نهی شد از اقامه نماز در آنجا و مأمور به تخریب آن گردید. اگر چه آیات مقدسه فوق هر کدام مورد خاصی را بیان می نماید و از اضرار به دیگری نهی می فرماید، ولی بطور کلی از مجموع آیات استفاده می شود که خداوند ضرر زدن به دیگری را نهی می نماید و از آن برحذر می دارد. در عین حال مستند عهده در قاعده لاضرر روایتی است که بیان شد. بطوریکه مرجع برای بسیاری از فروع فقهی هم گردیده است.

در مورد روایت مزبور در دو بخش می توان گفتگو کرد. یکی در مورد سند آن و دیگری درباره دلالت آن، البته حتی الامکان از اطالۀ کلام و بررسی کاملاً فنی برای آنکه همکاران بتوانند استفاده کنند، پرهیز می شود و بحث کامل آن موکول به موارد خود می گردد.

بررسی سند روایت:

روایت مزبور بویژه جمله «لاضرر ولاضرار» که مورد استناد می باشد، در کتب متعددی از طریق علماء شیعه و سنّی نقل شده است. از علماء شیعه مرحوم «ثقة الاسلام کلینی» در «کافی» و مرحوم «شیخ صدوق» در «فقیه» و مرحوم «طوسی» در «التهذیب» با اسناد مختلف از طریق امام باقر (ع) و امام صادق (ع) نقل کرده اند که برخی از آن طرق یا صحیح و یا مانند آنست و کاملاً مورد اعتماد و تأیید می باشد و از علماء اهل تسنن هم مانند «احمدخبل» و «ابن ماجه» از طریق «ابن عباس» و «عباده بن صامت» روایت نموده اند (۱۰)، بطوریکه مرحوم آیت الله بجنوردی می فرماید: «انصاف آنست که فقیه پس از ملاحظه این روایات فراوان از طرق علماء، بضمیمه روایاتی که دیگران نقل نموده اند، تعیین می کند به صدور این جمله یعنی «لاضرر ولاضرار» از رسول اکرم (ص)؛ و از اینرو برخی از علماء ادعای تواتر در این حدیث نموده اند، لذا با توجه به عمل اصحاب و اینکه آنرا از مسلمات گرفته اند، هیچگونه احتیاجی به گفتگو در مورد سند این روایت نیست». (۱۱)

دلالت روایت:

در مورد دلالت روایت می توان در دو بخش گفتگو کرد. یکی فهم لغت و دیگری در روایت یا به اصطلاح "فقه اللغة" و "فقه الحدیث". ابتدا درباره لغت بررسی نموده و سپس در مورد فهم روایت نکاتی را بیان می کنیم. معنای واژه ضرر کاملاً واضح است و به معنای ضد نفع می باشد و تقابل بین آن دو تقابل تضاد است. مرحوم بجنوردی می فرماید: "الظاهر من لفظ الضرر عرفاً هو النقص فی عماله او عرضه او نفسه او فی شئ، من شئونه بعد وجوده او بعد وجود المقتضی له القریبه له بحیث یراه العرف موجوداً" (۱۲)، آنچه که عرفاً ضرر فهمیده می شود، ضرر رساندن به دیگری است و اینکه موجب منقستی گردد در آبرو و یا مال و یا جان و یا هر موضوعی که مربوط به وی شود، بعد از آنکه آن چیز وجود داشته باشد و یا مقتضی قریب آن موجود باشد، بطوریکه عرف آنرا موجود ببیند.

«ضرار» مصدر باب مفاعله است و به معانی متعددی می آید که اینک به برخی از آنها که مناسبت با مورد داشته باشد، اشاره می گردد.

۱- ضرر رساندن متقابل، یعنی هر یک از دو نفر به دیگری ضرر بزند، فرق بین مفاعله و تفاعل هم در این است که در باب مفاعله، فاعل یکی است و مفعول دیگری، همچنانکه گفته می شود: "ضارب زید عمراً"، یعنی: زید عمر را زد و عمر هم متقابلاً زید را زد؛ ولی در باب تفاعل توجه به فاعلیت طرفین است، مانند: "تضارب زید و عمر"، یعنی: زید و عمر با هم زد و خورد کردند.

۲- ضرر زدن مکرر مانند: "یخادعون الله و الذین آمنوا" (۱۳) یعنی: «منافقین مرتب به خداوند خدعه ورزیده و مکر و نیرنگ بکار می برند».

۳- ضرر زدن مانند: "و لا یضار کاتبه و لا شهید" (۱۴)، خداوند متعال پس از آنکه در مورد قرض و معامله توصیه به مکاتبه و نوشتن و گرفتن شاهد می نماید، می فرماید نویسنده و شاهد، ضرر به یکی از طرفین، در نوشته و شهادت خود نزنند و واقعیت را بنویسد و شهادت بدان دهد، در اینجا گرچه جمله «لا یضار» بکار برده شده است، ولی مراد ضرر زدن است و از آن نه تکرار استنباط می شود و نه ضرر متقابل، همچنین است برخی از موارد دیگر قرآنی. و اما در ارتباط با این سه معانی که در ذیل واژه ضرار گفته شد، معنی سوم در روایت فوق بعید بنظر می رسد، زیرا قبلاً رسول اکرم (ص) می فرماید «لا ضرر» و دیگر موردی ندارد که همان معنی را تکرار نماید.

و اما بالنسبه به دو معنای دیگر، مرحوم آیت الله بجنوردی (۱۵)، معنای دوم را ترجیح می دهد، زیرا در مورد روایت، انصاری که به سمرة ضرر نمی زد، بلکه این سمرة بود که به انصاری ضرر وارد می ساخت، ولی ممکن است بگوییم، وقتی پیامبر اکرم (ص) نهی از یک دفعه ضرر زدن را می کند، بطریق اولی نهی از تکرار ضرر وجود دارد و دیگر نیازی به گفتن «لاضرار» نبوده است.

بنابراین معنای اول به ذهن راجح می آید، زیرا رسول اکرم (ص) پس از جریان سمرة و نهی او از ضرر زدن می خواهد دو قاعده کلی را بیان کند، یکی آنکه ضرر زدن ممنوع است و در اسلام رجوع ندارد، دیگری آنکه ضرر زدن یکی و متقابلاً ضرر زدن دیگری هم ممنوع است. بطوریکه اگر بصورت دعوی

دائمی دربیاید و مشاجره‌ای بین دو نفر درگیرد، مرتب اولی به دومی ضرر زند و دومی هم به اولی (مثل اینکه در اصطلاح فارسی می‌گوییم جنگ و دعوا ممنوع است). بنابراین هنگامی که یکی به دیگری ضرر زند، دومی باید به قاضی مراجعه کند تا کار به نحو صحیح خاتمه یابد.

در هر صورت چه ضرر بمعنای ضرر رساندن مکرر باشد و چه بمعنای ضرر رساندن متقابل باشد، در نتیجه‌گیری ما فرق نمی‌کند.

لاضرر و لاضرر: برای این جمله معانی متعددی بیان شده است که ما به دو معنایی که صحیح‌تر و نزدیک‌تر بواقع به نظر می‌رسد، اشاره می‌نمائیم:

۱- معنای "لاضرر" نهی از ضرر رساندن است. همانطوری که مشابه آن در آیات متعددی از قرآن و روایات آمده است، مانند اینکه خداوند در هنگام انجام مناسک حج می‌فرماید: "فلا رفث و لا فسوق و لا بدال فی الحج" (۱۶)، «هم بستر شدن با زنان و دروغ و دشنام دادن و جدال در حج نیست» و همچنین فرمایش امیرالمؤمنین علی (ع): "لا طاعة لمخلوق فی معصية الخالق" (۱۷)، یعنی «نباید در هنگامی که معصیت خالق است، اطاعت از مخلوق نمود». بنابراین، "لاضرر" یعنی: «نباید ضرر زد».

۲- معنای لاضرر، "حکم ضرری" است. یعنی در اسلام حکم ضرری وجود ندارد. یعنی هر حکمی که منجر به ضرر شود و علتی برای ضرر گردد، از شرع اسلام نیست.

مرحوم «شیخ الشریعة اصفهانی» در توضیح معانی فوق می‌فرماید: «بنابراین وجوب و ضرر و روزه و حتی که موجب ضرر گردد و لزوم معامله‌ای که موجب ضرر مقبول شود و سلطه سمره بر ممر خویش که موجب ضرر انحصاری شود و حرمت مراجعه به احکام جور، در صورتی که دریافت حق بستگی به آن داشته باشد، از احکام ضرریه‌ای است که منفی می‌باشد. یعنی در صورتیکه وضو یا روزه و یا حج موجب ضرر گردد، اصلاً حکمی به وجوب آن در آن هنگام در اسلام وجود ندارد و نیز اگر معامله‌ای موجب ضرر مغبون شود، حکمی به لزوم آن معامله وجود ندارد و همچنین حق ممری برای سمره و سلطه جهت او در صورت عدم اجازه و اعلان وجود ندارد و نیز اگر عدم مراجعه به حکام جور موجب از بین رفتن حق شود و شخص متضرر گردد، حکمی به حرمت مراجعه آن موجود نیست. (۱۸)

این معنی با توجه به اینکه در برخی از روایات پس از جمله «لاضرر و لاضرر» جمله «فی الاسلام» وجود دارد، نزدیکتر به ذهن می‌آید. گرچه مخالف نظر مرحوم «شیخ الشریعة اصفهانی» است. به هر حال چه معنای "لاضرر" حرمت ضرر رساندن باشد و چه معنای آن نفی حکم ضرری باشد، در نتیجه‌گیری ما در مورد بحث فرقی نمی‌کند.

آلودگی محیط زیست:

آلوده کردن محیط زیست یک اضرار اجتماعی است و ممکن است گاهی موجب تجاوز به حقوق میلیون‌ها انسان گردد. آلاینده‌های گوناگون انجام می‌گیرد که در رأس آنها آلاینده‌های صوتی، آبی و صوتی را می‌توان نام برد.

آلودگی هوا: مواد دودزا و سرب‌های موجود در هوا، آفات زیادی ایجاد می‌کنند. آلاینده‌ها از منابع متعددی صورت می‌گیرد، مانند: دود و گاز موتوسیکلت‌ها، اتومبیل‌ها، کارخانه‌های اطراف شهرها، کوره‌های مختلف و گوناگون، سوخت زباله در نزدیکی شهرها، دودکش بخاریهای شهری و سوخت ناقص حمام‌ها و ...

اثرات مخرب آلودگی هوا: از سوخت یک کیلوگرم بنزین ۸۰۰ گرم اکسیدکربن، ۲۰۰ گرم اکسید ازت، ۹۰ گرم هیدروکربن، ۰/۷ گرم آلدئید، ۰/۶ گرم انیدریدسولفور، ۰/۵ گرم ترکیبات سرب، ۰/۰۱ بنزپیرن و قریب ۰/۱۲ گرم گرد و غبار تولید می‌شود (۱۹). با توجه به تجزیه بنزین معلوم می‌شود مصرف زیاد آن در شهرها چقدر سلامت انسانها را گرفتار مخاطره می‌نماید.

یکی از ترکیبات شیمیایی که در اثر سوخت مواد نفتی و ذغال سنگ تولید می‌شود ایزومر ۴و۳ بنزپیرن است که می‌تواند در انسان سرطان ریه ایجاد نماید. زیرا طبق بررسیهای انجام شده تزریق ماده فوق به موشها در آزمایشگاه، ایجاد غده سرطانی نموده و بعقیده "اشتاین بوخ" مسبب ۲۵٪ از موارد سرطان ریه، ماده بنزپیرن است. اکسیدکربن که از احتراق ناقص مواد سوختی بوجود می‌آید، بعلت میل ترکیبی شدید با هموگلوبین خون اثر سمی زیادی دارد و به مقدار کم باعث سردرد، تهوع و تیرگی رؤیت می‌گردد. برخی از کشورهای گرفتار:

- در سال ۱۹۳۰ در لوئیش ۶۳ نفر در اثر تراکم مواد سمی در بالای این شهر مسموم و تلف شدند!
- در سال ۱۹۴۸ در دونواری آمریکا، ۲۰ نفر در اثر آلودگی هوا مردند.
- در سال ۱۹۵۰ در روساریکال مکزیک در اثر باز شدن شیر گاز ۲۲ نفر قربانی شدند.
- در سال ۱۹۵۲ در اثر مه غلیظی از مواد سمی که در بالای شهر لندن جمع شده بود (smog)، قریب ۴۰۰۰ نفر در یک هفته مسموم و تلف شدند.
- در سال ۱۹۶۹ از هر صد هزار نفر جمعیت مونیخ، ۳۴ نفر در اثر آلودگی هوا از بین رفتند و عده زیادی مبتلا به ناراحتی‌های ریوی گشتند.

مسمومیت با منواکسیدکربن یکی از مسمومیت‌های رایج در دنیای صنعتی است. مسمومیت با این گاز خفگی آور ناشی از استنشاق گاز حاصله از احتراق ناقص مواد نفتی، گاز شهری و ذغال بوده و نیز ناشی از استنشاق این گاز از آگزوز وسیله نقلیه می‌باشد. در سال ۱۹۸۲ یک بررسی در آمریکا نشان داد که سالیانه ۴۸۰۰ نفر در اثر استنشاق این گاز جان خود را از دست داده‌اند. در گزارش دیگری در سال ۱۹۸۱، ۳۸۰۰ مورد مرگ ناشی از استنشاق گاز منواکسید کربن به علت احتراق ناقص وسایل حرارتی و همچنین از آگزوز وسایل نقلیه اعلام شده است. در ایران نیز مسمومیت با این گاز از شایعترین علل مرگ و میر محسوب می‌شود. در آخرین برآورد مسمومیت‌های منجر به فوت در سال ۱۳۷۰ مشخص گردید که ۲۲/۸ درصد از کل موارد مسمومیت‌های کشور (که در آزمایشگاه سم شناسی پزشکی قانونی تهران مورد شناسائی قرار گرفته‌اند) مربوط به گاز منواکسیدکربن می‌باشد. (۲۰)

البته استنشاق این گاز به مقدار معینی موجب مسمومیت می‌گردد، ولی اگر به مقدار مزبور نباشد، گرچه ظاهراً مسمومیتی ایجاد نمی‌گردد و اما اثرات سوء آن بر روی بدن انسان که موجب مرگ تدریجی می‌شود، غیرقابل انکار است. با توجه به نکات فوق آشکار می‌گردد که هوای آلوده ناشی از اگزوز اتوبوسها، مینی‌بوسها و موتوسیكلت‌ها با سلامت مردم چه می‌کند!

مسئله‌ای که مایه تأسف می‌باشد، راههای ورودی شهرها بویژه شهر تهران است که در مواقع معینی در کنار آنها زباله سوزانده می‌شود و محیط و فضای جاده را آلوده می‌کند.

از سوی دیگر، نباید تصور کرد که تنها انرژی‌های فسیلی، عامل آلودگی محیط زیست هستند، بلکه خطراتی که منابع انرژی اتمی ممکن است ایجاد کند می‌تواند به مراتب عظیم‌تر از هر منبع انرژی دیگری باشد. برای نمونه عوارض انفجار "چرنوبیل" را نباید فراموش کرد. (۲۱)

با توجه به آمارهای فوق اگر یک بررسی دقیق آماری در شهر تهران انجام گیرد، مشخص می‌شود که تعداد تلفات در این شهر آلوده تا چه اندازه است. (۲۲)

آلودگی آب:

آلوده کردن آب بصورت‌های گوناگونی انجام می‌گیرد. متأسفانه در برخی از نقاط شهرها، آب بجای آنکه ایجاد نظافت و پاکیزگی کند، حامل کثافات و زباله است. از خاکروبه گرفته تا فاضلاب حمام و منازل، که در جوی‌های آب سرازیر می‌گردد، اثر بسیار مخرب در آلودگی دارد و علاوه بر ایجاد بوی آزار دهنده و تعفن، موجب امراض گوناگون می‌گردد. موضوع آلودگی پساب شهری به اینجا ختم نمی‌شود بلکه روی مزارع و سبزیجات هم اثر می‌گذارد، «امکان بروز انواع بیماریهای عفونی در اثر استفاده از محصولات تولید شده در این گونه مزارع وجود دارد، تولید مثل و ازدیاد فیتوپلانکتون در اثر وجود مواد غذایی در آب آلوده به پساب شهری محتمل است». (۲۳)

موضوع آلودگی توسط پساب شهری، در برخی از مناطق کنار دریا و بنادر بصورت بسیار مضمتر و ناراحت کننده‌ای وجود دارد، بطوریکه در برخی از تالاب‌ها علی‌رغم زیبایی و طراوت محیط، علاوه بر انهدام آبریزان سلامتی ساکنین آن مناطق هم به مخاطره می‌افتد!

بر اساس تخمین، روزانه بیش از ده میلیون گالن پساب در سرتاسر جهان در آبهای ساحلی ریخته می‌شود، مقدار زیادی از این پساب در نزدیکی سواحل که بیشترین فعالیت بیولوژیکی جانوران دریایی در آن رخ می‌دهد، وارد محیط زیست شده و بعضاً اثرات آن فاجعه آمیز و همراه با خسارت مالی بسیار است. منابع تولید پساب، به ترتیب: فاضلاب خانگی ۱۰٪ و فاضلاب صنعتی ۹۰٪ می‌باشد. (۲۴)

مجله طبیعت و منابع، منتشر شده از سوی کمیسیون ملی یونسکو، پس از آنکه تصریح کرده‌ای از زباله‌ها را منعکس می‌کند، می‌نویسد: «استراتژیهای انتقالی باید با بهره‌گیری از فنونی که از نظر زیست محیطی سالم محسوب می‌شوند، راه و رسم زندگی و الگوهای تولید و مصرف را دگرگون کنند، و در عین حال مطابق با ضرورت‌های محلی انتخاب‌های درست بعمل آورند. این توده زباله تصریح گویایی از

موانع و مشکلات موجود بر سر راه رسیدن به آینده قابل دوام است» (۲۵). مجله پیام دریا می نویسد: «طی سی سال گذشته آلودگی اقیانوسها یک مسئله نگران کننده در سطح جهان بوده است، این امر بیشتر مربوط به مواد آلاینده ای است که از طریق فاضلاب های صنعتی و سایر فاضلاب ها و همچنین آبهای آلوده مناطق شهری به دریا می ریزد. بعلاوه مقداری از آلودگی ها بطور معمول از طریق شرکت های کشتیرانی و فعالیتهای دریایی بوجود می آید که از این میان از نظر میزان ظرفیت آلودگی، بیشترین آلودگی به نفتکش ها مربوط می شود» (۲۶).

آلودگی فضا:

شاید برخی به مشکلات صوتی موجود در شهرها توجه نکنند. فقط افرادی که در مسیر اصوات شدید قرار می گیرند، مانند ساکنین مسیر فرودگاه و اطراف باند و یا در کنار ایستگاههای راه آهن، آنرا درک می کنند. در حالیکه اکثر شهرها گرفتار آلاینش صوتی بصورت های گوناگون می باشند. کشور آلمان هزینه های بهداشتی مربوط به پیشگیری از آلاینش صوتی و پرداختهای مربوط به از دست رفتن شنوایی را حدود ۴ میلیارد دلار در سال برآورده کرده است (۲۷).

«سطح صدا در خیابانهای شهرهای بزرگ در حال حاضر به ۸۰ دسی بل و گاهی حتی به ۱۱۰ دسی بل می رسد که از بالاترین حد مجاز استاندارد نیز تجاوز می نماید. ذکر این نکته ضروری است که ۱۳۰ دسی بل، آستانه خطر شنوایی است و خارج از این حد، شنوایی انسان بشدت آسیب می بیند. در طول دهه قبل متوسط سطح صدا در شهرهای بزرگ از ۱۰ تا ۱۲ دسی بل به ۴۰ تا ۵۰ دسی بل افزایش یافته است و در صورتیکه اقدامات اساسی جهت پیشگیری از این موضوع صورت نگیرد، پیش بینی می شود که سطح صدا بمیزان یک دسی بل در سال افزایش خواهد یافت» (۲۸).

«باید توجه داشت بطوریکه ذکر می شود، آستانه شنوایی گوش انسان بین ۵-۰ دسی بل است و آستانه ایجاد درد در گوش انسان ۱۲۰ دسی بل می باشد. در حالیکه اتوبوسهای شهری در حد ۹۰ دسی بل سروصدا ایجاد می کند و صدای موتور کامیون بیش از ۱۰۰ دسی بل است. ترافیک عمرمی و سنگین خیابانها ۸۰-۷۰ دسی بل سروصدا ایجاد می کند و یک اتاق شلوغ ۷۵-۷۰ دسی بل سروصدا دارد» (۲۹). مشکل صدا تنها منحصر به صداهای گوش خراش اتومبیل ها و کامیون ها نیست، بلکه «یک کنسرت راک، همان تعداد دسی بل گسیل می کند که کارگاه آزمایش موتورهای جت گسیل می کند» (۳۰).

صدا از راههای گوناگون به سلامت ما صدمه می زند، «برخی اثرها فوری است، مانند: اختلالات قلبی-عروقی همراه با شدت ضربان قلب و فشارخون بالا، اختلالات معده ای-روده ای، کاهش هوشیاری و قدرت حافظه، حالات عصبی، گشادی مردمک چشم و کاهش میدان دید، این اثرها ممکن است موقت باشند. اثرهای دیگر ماندگارترند مانند: بی خوابی، حالت عصبی، گرسنگی مفرط، فشارخون بالا، اضطراب، افسردگی و حتی ناتوانی جنسی» (۳۱).

همانطور که بیان شد برخی از کشورها سخت گرفتار این آلودگی هستند (از جمله کشور ما) ولی

برخی از کشورها توانسته اند آنرا مهار کنند. «استرالیا قهرمان کاهش صدا است، در برخی ایالت‌های آن آرزو زنجیری چمن زن و مته اسفالت شکن باید برچسب استاندارد (صدا) داشته باشد. در شهر جنوبی "آدلاید" هنگامی که پلیس یک ماشین پُر سروصدا یا ناسالم را در جاده ببیند، به صاحب آن «اخطار نقص فنی» می دهد و جواز اتومبیل تا تعمیر آن در یک تعمیرگاه معتبر، توقیف می شود. با اینهمه سوئیس تنها کشوری است که برای اطمینان از استفاده دائمی بهترین تکنولوژی کاهش صدا، قوانین خاص دارد. برای مثال: سازنده‌ها را ملزم می سازد که موتورهای کامیونهای کنونی را در محفظه بگذارند، (هزینه بر عهده استفاده کنندگان است). بعلاوه انجمن مهندسان و معماران سوئیس، استانداردهای لازم برای عایق سازی صوتی فضاهای ساختمان یعنی پلکان، بالابرها و سیستمهای گرما و تهویه را مشخص کرده است. در سوئیس مانند فرانسه، استرالیا، و ژاپن مقامات می کوشند مفهوم جوامع «ساکت» را با کاهش سطح صدای صنعتی، ترافیک و خانگی ترویج کنند». (۳۲)

خلاصه آنکه عوامل فوق سه عامل بزرگ آلاینش محیط زیستی می باشند که می توانند بزرگترین مخاطرات را در پی داشته باشد، البته برخی از کشورها بفرچاره جویی افتاده اند ولی برخی دیگر کاملاً از آن غافلند!

در مورد آلودگی هوا گاهی با از بین بردن فضای سبز شهری، شهرها گرفتار مخاطره می شوند و گاه بواسطه از بین بردن جنگلها، کشورها دچار آن می گردند. و زمانی هم بدتر از همه بواسطه عدم رعایت اصول بهداشتی-اقلیمی و استفاده ناهنجار صنعتی، خطراتی متوجه کره مسکونی ما می شود، بطوریکه موجب نازکی لایه اُزون می گردد.

«در ماه مارس اخبار نگران کننده دیگری از "ناسا" رسید: لایه اُزون که زندگی روی زمین را در مقابل اثرات مخرب اشعه ماورای بنفش محافظت می کند، در تمامی پیرامون کره زمین رو به نازک شدن گذاشته بود و از بین رفتن لایه اُزون دیگر به مناطق قطبی محدود نمی شد، بیش از صد دانشمند از ۷ کشور جهان، ۱۶ ماه از وقت خود را صرف تجزیه و تحلیل دقیق اندازه گیری اُزون جو از طریق ماهواره و از روی زمین کرده بودند. آنها دریافتند که بین سالهای ۱۹۶۹ تا ۱۹۸۶، در نوار پرجمعیتی از نیمکره شمالی که در واقع تمام ایالات متحده قاره ای اروپا را در بر می گیرد؛ لایه اُزون زمین از ۱/۷ تا ۳ درصد کاهش پیدا کرده است. این از دست رفتن لایه اُزون در زمستانها بیشتر بوده و به ۲/۵٪ تا ۶/۵٪ رسیده است. بدین ترتیب مشخص شد که اگر انتشار مواد شیمیایی نابود کننده لایه اُزون به اندازه کافی مهار نشود، بی گمان در آینده مقدار مبتلایان به سرطان‌های پوستی بیشتر خواهد شد و محصولات کشاورزی بیشتر از بین خواهد رفت و حیات آبزیان آسیب بیشتری خواهد دید». (۳۳)

اگر به دلیل فعالیت‌های انسانی، اقلیم گرم شود یا خاک فرسایش یابد و یا منابع آب تمام نمود، خطری که بشریت را تهدید می کند، غیر قابل محاسبه خواهد بود.

این نمونه‌ای از آلاینده‌های هوایی و آبی و فضایی، چه در خشکی و چه در دریا، چه در محیط‌های شهری یا برون شهری می‌باشد. قهراً این آلودگی‌ها بشر و حتی سایر موجودات زنده را تهدید به مرگ و امراض گوناگون می‌نماید. در این مورد بشریت هر چه زودتر باید در صدد چاره برآید و روش‌های اصلاح گرایانه و یا بازدارنده را در پیش گیرد.

اکنون باید دید برای جلوگیری از این آفت بزرگ چه باید کرد. از نظر اسلام کاملاً مشخص بوده و راه حل روشن می‌باشد، با توجه به قاعده «لاضرر»، اسلام از هرچه ایجاد ضرر کند، نهی نموده است.

استفاده از قاعده لاضرر برای پیشگیری و جلوگیری از آلاینده‌ها:

با توجه به قاعده لاضرر می‌توان از هر چیزی که نسبت به افراد و یا جامعه مضر است جلوگیری نمود، در صورتیکه پیامبر اکرم (ص) مالکیت "سمره" را نسبت به محل درخت و سلطه او و حق ممر وی را به جهت اضرار به انصاری نفی می‌نماید، آیا یک صاحب اتومبیل یا موتورسیکلت حق دارد از مالکیت خود استفاده نموده و موجب اضرار به ریه و دیده و قلب صدها هزار نفر گردد؟ بخاطر دارم چندی پیش برای بازدید به بیمارستان فارابی تهران رفته بودم، در نزدیکی بیمارستان بود که دود کوره از طریق دودکش آن به هوا متصاعد بود. پزشک جراح بیمارستان مزبور گفت از یک طرف ما چشم بیمار را عمل می‌کنیم و از طرف دیگر دود فراوان این دودکش زحمات ما را به هدر می‌دهد و یا آسیب می‌زند! در اینجاست که می‌توان گفت همانطوریکه پیامبر اکرم (ص) به انصاری می‌فرماید درخت سمره را بر کن و به طرف او بیانداز، چون این درخت و خیرگیری از آن موجب اضرار شده است، حکومت اسلامی هم حداقل می‌تواند از حرکت آن اتومبیل دودزا یا استفاده از این کوره آلوده کننده بخاطر اضرار آن جلوگیری نماید.

شیوه‌های مبارزه با آلودگی محیط زیست:

- ۱- کاهش آلودگی با استفاده از وسائل تصفیه کننده.
- ۲- تصفیه هوا و فضا توسط راه‌های طبیعی مانند: ایجاد جنگلهای مصنوعی و فضای سبز شهری و جلوگیری از تخریب جنگل و فضای سبز و قطع اشجار. (۳۴)
- ۳- تعیین استاندارد برای وسایل مصرف کننده انرژی مانند اتومبیل و لوازم خانگی و استفاده از وسایل تصفیه کننده و فیلترهای لازم.
- ۴- تلاش برای یافتن تکنولوژی‌های لازم بطوری که تنها از وسایل و منابعی استفاده کنند که ضایعات کمتری داشته باشند.
- ۵- جلوگیری از بکارگیری وسایل مخرب و آلاینده توسط افزایش آگاهی عمومی، و وضع جرائم و کیفرهای لازم جهت متخلفان، و تربیت متخصصین مجرب جهت اصلاح وسائل موتوری و غیره.
- ۶- وضع قوانین ارشادی و کیفری جهت جلوگیری از آلاینده‌های محیطی و تشویق مردم به همکاری.
- ۷- وضع قوانین بین‌المللی جهت حفظ جداره زمین و محیط زیست جهانی.

در پایان این قسمت نظر خوانندگان محترم را معطوف به اصل ۱۳ اعلامیه کنفرانس بین المللی محیط زیست که در "ریودوژانیرو" برگزار گردید، می نمایم:

«اصل ۱۳: کشورها باید قوانین ملی را بمنظور تعقیب عادلانه عاملان آلودگی زیست و قربانیان این آلودگی تدوین کنند، به علاوه کشورها باید به سرعت و با قاطعیت در پی تنظیم یکسری قوانین بین المللی، با تضمین جبران خسارات آثار خارجی فعالیت‌هایی که براساس موازین قانونی بعمل می آورند، باشند.» (۳۵)

متأسفانه اینگونه قطعنامه‌ها هیچگونه ضامن اجرایی ندارد و فقط در لابلای اسناد دفن می گردد! ولی با عنایت به دستورات اسلامی، مجلس شورای اسلامی در مورد بهداشت محیط زیست قوانین لازمی را وضع نموده، که اینک به یک مورد آن اشاره می شود:

«ماده ۱۹۷: هر اقدامی که تهدید علیه بهداشت عمومی شناخته شود، از قبیل آلوده کردن آب آشامیدنی یا توزیع آب آشامیدنی آلوده، دفع غیربهداشتی فضولات انسانی و دامی و مواد زاید، ریختن مواد مسموم کننده در رودخانه‌ها، ریختن زباله در خیابانها و کشتار غیرمجاز دام، استفاده غیرمجاز فاضلاب خام یا پساب تصفیه‌خانه‌های فاضلاب برای مصارف کشاورزی، ممنوع می‌باشد و مرتکبین، چنانچه طبق قوانین خاص مشمول مجازات شدیدتر نباشند، به حبس تا یک سال محکوم خواهند شد.

تبصره ۱: تشخیص اینکه اقدام مزبور تهدید علیه بهداشت عمومی و آلودگی محیط زیست شناخته می‌شود یا خیر و نیز اعلام جرم مذکور، برعهده وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی و سازمان حفاظت محیط زیست می‌باشد.

تبصره ۲: منظور از آلودگی محیط زیست عبارت است از پخش یا آمیختن مواد خارجی به آب یا هوا یا خاک یا زمین به میزانی که کیفیت فیزیکی، شیمیایی، یا بیولوژیک آن را بطوری که به حال انسان یا سایر موجودات زنده یا گیاهان یا آثار یا ابنیه مضر باشد، تغییر دهد.» (۳۶)

امید است در پرتو دستورات حیاتبخش اسلامی و فقه اصیل و ارزنده شیعه و قوانین برخاسته از آن، محیطی بدون آلاینده داشته باشیم تا جامعه اسلامی با سلامت کامل، بتواند به اهداف والای خویش نائل گردد.

پانویس:

- ۱- کلیات بهداشت عمومی، ص ۴۵، تألیف دکتر علی صادقی، انتشارات دانشگاه تهران.
- ۲- وسائل الشیعه، ج ۱۷، ص ۳۴۱، ابواب احیاء الموات.
- ۳- قاعده لاضرر، تألیف شیخ الشریعة اصفهانی، ص ۲۲، انتشارات جامعه مدرسین و همچنین القواعدالفقیه، ص ۱۷۶.
- ۴- قرآن کریم، سوره بقره، آیه ۲۳۱.
- ۵- قرآن کریم، سوره بقره، آیه ۲۳۳.
- ۶- تفسیرالمیزان، ج ۲، ص ۲۴۱.

- ۷- سوره نساء، آیه ۱۲.
- ۸- تفسیر کشاف، ج ۱، ص ۴۸۶، از منشورات البلاغه.
- ۹- سوره توبه، آیه ۱۰۷.
- ۱۰- قاعده لاضرر، ص ۱۳.
- ۱۱- القواعد الفقهیه، ج ۱، ص ۱۷۷.
- ۱۲- القواعد الفقهیه، ج ۱، ص ۱۷۸.
- ۱۳- سوره بقره، آیه ۹.
- ۱۴- سوره بقره، آیه ۲۸۲.
- ۱۵- القواعد الفقهیه، ج ۱.
- ۱۶- سوره بقره، آیه ۱۹۷.
- ۱۷- نهج البلاغه، کلمات قصار، شماره ۱۶۵.
- ۱۸- قاعده لاضرر، ص ۲۵.
- ۱۹- ارزش اجتماعی و اقتصادی جنگل، ص ۱۸، تألیف دکتر علی یخکشی، از انتشارات دانشگاه تهران.
- ۲۰- مجله علمی پزشکی قانونی، سال ۲، شماره ۵، ص ۲۲.
- ۲۱- کنفرانس بین المللی محیط زیست، ص ۱۱۳.
- ۲۲- آلودگی محیط زیست دریاها، ص ۱۸، نوشته اسحاق علی میر.
- ۲۳- ارزش اجتماعی و اقتصادی جنگل، ص ۲۵.
- ۲۴- همان کتاب، ص ۱۷.
- ۲۵- مجله طبیعت و منابع، ص ۱۰، شماره ۳ سال اول.
- ۲۶- مجله پیام دریا، شماره ۳۷، ص ۲۴.
- ۲۷- مجله پیام، انتشارات یونسکو، شماره ۲۸۹، ص ۲۴، مقاله دسی بله‌ای گیج کننده.
- ۲۸- درختان و محیط زیست، تألیف و ترجمه هنریک مجنونیان، ص ۱۶۸.
- ۲۹- همان کتاب، ص ۱۹۰.
- ۳۰- مجله پیام، ص ۲۵.
- ۳۱- همان مجله، ص ۲۴.
- ۳۲- همان مجله، ص ۲۵.
- ۳۳- وضعیت جهان، ص ۲۵.
- ۳۴- قابل دقت است که شرع مقدس اسلام، کندن درخت و گیاهی را که در مکه و در محدوده حرم روئیده شده باشد، ممنوع نموده است و این موضوع باعث می‌شود که این منطقه در میان بیابانهای داغ و سوزان و کوههای سرکشیده به آسمان، وضع طبیعی و فضای سبز خود را حفظ نماید و الگویی برای سایر مناطق باشد.
- ۳۵- کنفرانس بین المللی محیط زیست در ریودوژانیرو، ص ۱۳۵، منتشر شده از سوی دفتر مطالعات سیاسی و بین المللی.
- ۳۶- لایحه مجازات اسلامی.